

Mozaïek van stuifzand, ijl droog schraalland, droge heide en jeneverbesstruweel in Lheebroekerzand, Drenthe, in 1970.

Het misverstand over behoud van biodiversiteit van heidelandschappen met natuurdoeltypen

Heidelandschappen in natuurreservaten worden beheerd volgens het stelsel van natuurdoeltypen. Dat stelsel bestaat uit 92 typen voor de gehele natuur van Nederland, waarvan twee voor de heide. De beheerder kiest daaruit de doeltypen die hij voor zijn terrein van toepassing acht. De te ontvangen beheersubsidie hangt af van de typen die hij kiest. Met deze methode wordt gestreefd naar expliciete en toetsbare doelen, want het gaat om de besteding van publieke middelen voor het behoud van gemeenschappelijk erfgoed. De methode is echter te weinig afgestemd op het behoud van de biodiversiteit. Doeltypen zijn vaak te grof voor het definiëren van de bestaansvoorwaarden van organismen die afhankelijk zijn van complexe situaties in het landschap.

Tegengestelde doelen

Voor het herstel en behoud van de biodiversiteit van de heide is het hele heidelandschap nodig. Daarmee wordt bedoeld het mozaïek van droge, vochtige en natte heide, van dwergstruiken, schraalland en bosjes, van koele noordhellingen en warme zuidhellingen en van de overgangen naar stuifzand, ven, veen en beekdal. Tot dat mozaïek, maar dan op landschapschaal, behoren ook de uitgestrekte homogene stukken die een biotoop bieden aan de soorten die ruimte behoeven, zoals Korhoen (*Tetrao tetrix*), Wulp (*Numenius arquata*) en Nachtzwaluw (*Caprimulgus europaeus*). Weer andere soorten en levensgemeenschappen hebben een net iets andere bodemchemie, waterhuishouding, microklimaat of biotische factor nodig dan op grote homogene stukken te vinden is. In complexe heidelandschappen is de kans het grootst, dank zij de gradiënten en mozaïeken op grote en op kleine schaal, dat ook zij een leefplek vinden. Dat

Wat form

In deze rubriek is ruimte voor opinies en reacties

Jacques de Smidt

is een goede reden om het beheer af te stemmen op de gradiënten, overgangen, mozaïeken en tijdelijke varianten, ook al is dat beheertechnisch soms moeilijk. Voor het behoud van gebiedseigen natuur, uitgedrukt in soorten en levensgemeenschappen is veel ecologische kennis vergaard door onderzoek en ervaring. Maar er is ook veel niet bekend. Die onbekendheid zit vaak in de betekenis van kleinschalige verschillen en in zelden of slechts tijdelijk optredende situaties. Het doeltypenstelsel werkt echter aveerzichts. De complexiteit van de natuur

wordt met de 92 doeltypen in hoge mate vereenvoudigd. Door de natuur proberen te dwingen om aan die vereenvoudiging te voldoen, kunnen de complexen en gradiënten vervlakken, met het risico van verlies aan soorten en levensgemeenschappen.

Goed voor de EHS

Natuurdoeltypen zoals beschreven door Bal et al. (2001) zijn een krachtig middel om de beleidsmakers en burgers uit te leggen voor welke natuur kan worden gekozen in de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). In de EHS moet om en tussen de bestaande natuurgebieden nieuwe natuur worden ontwikkeld, vaak op wat nu nog landbouwgrond is. Wat daar komt, met welke tussenstappen en hoe lang dat duurt, is wel in hoofdlijnen te voorspellen, maar nooit precies. Daarom hebben de opstellers bewust niet meer dan 92 natuurdoeltypen onderscheiden. Twee daarvan zijn genoeg voor de gehele binnenlandse droge en natte heide. Dat is de kracht: duidelijk zijn, alle beschikbare kennis gebruiken, maar ook ruimte laten voor de inherente onzekerheden. De natuurdoeltypen zijn krachtig en doeltreffend voor het aansturen van inrichting en beheer van gebieden die nog natuur moeten worden. Daar zijn ze voor gemaakt. Doeltypen hebben ook het nut dat je kunt weten waarvoor je niet moet kiezen. Dat voorkomt valse verwachtingen. Vrij zeker is te bepalen welke typen natuur op een plaats niet ontwikkeld of hersteld kunnen

Mozaiek van droge Calluna-
Empetrum heide en kruidenrijk
schraalland op de Dwingelose
heide in 1976.

worden. Dat kan met de kennis van de biogeografische ligging van het gebied, van conditionerende factoren, van de mate waarin de sturende factoren op landschapsschaal te beïnvloeden zijn en van de geschiedenis van het terrein.

Het misverstand

Het misverstand ontstond toen de term natuurdoeltypen niet meer beperkt bleef voor nog te ontwikkelen natuur, maar ook werd gebruikt voor bestaande natuurterreinen. Natuurbeherende organisaties gingen ze gebruiken om daar hun beheermaatregelen op af te stemmen. Overheden zijn ze gaan gebruiken om er de doeltreffendheid van het beheer mee te toetsen en als maat voor de hoogte van de subsidie. Hier wrekt zich de begripsmatige fout die in wezen al gemaakt is bij het gebruik van de term natuurdoeltypen. Het doel van de EHS is het herstellen en ontwikkelen van concrete natuurgebieden om bestaande natuurgebieden duurzaam te behouden door ze met elkaar te verbinden. Om daarvoor de juiste plekken te kunnen kiezen en daar dan de juiste handelingen te kunnen verrichten, is het nodig om een doel voor ogen te hebben. De termen doel en type behoren echter tot twee verschillende begrippen. Een doel moet gekozen worden. Een type wordt empirisch gevonden. Het vinden van typen kan volgens de agglomeratieve of de divisieve methode (I.S. Zonneveld, 1994). De agglomeratieve methode werkt van klein naar groot. Daarbij begint het onderzoek naar typen met de beschrijving van een groot aantal steekproeven, bijvoorbeeld vegetatieopnamen. Voor de Nederlandse heide is dat gedaan door De Smidt (1975) met 1800 opnamen en door Schaminée et al. (1995 & 1996) met 2130 opnamen, verspreid over het hele land. Daarmee werden na clustering 20 vegetatietypen gevonden.

De divisieve methode werkt van groot naar klein. Die kan beginnen bij Nederland als geheel en het gebied vervolgens met behulp van een aantal kenmerken opsplitsen in kleinere homogene delen. Die kunnen dan weer gegroepeerd worden tot bijvoorbeeld fysisch-geografische landschapstypen (J.I.S. Zonneveld, 1985). De indeling in natuurdoeltypen is echter

niet empirisch (agglomeratief of divisief) tot stand gekomen. Maar berust op de aanname a-priori dat de natuur van Nederland uit vier groepen bestaat: nagenoeg-natuurlijk, begeleid-natuurlijk, half-natuurlijk, multifunctioneel. Voor het definiëren van toetsbare doelen schieten deze categorieën tekort. Voor de mate van natuurlijkheid is geen meetmethode beschikbaar. Impliciet wordt hiermee bedoeld: de mate van afwezigheid van menselijke invloed. Ook daarvoor is geen meetmethode.

Behoud van biodiversiteit

Het behoud van de biodiversiteit is een hoofddoel van het herstel en beheer van het heidelandschap. Dat vloeit voort uit de keuze die is verwoord in het verdrag van Rio. Herstel en beheer van de heide richt zich dus op alle planten en dieren die in het heidemilieu een goede plek vinden om te leven. Bij het waarmaken van dat doel lopen we op tegen onze gebrekkige kennis. Van elk terrein kennen we slechts een fractie van wat er leeft. De gebiedsinventarisaties zijn voor hogere planten en gewervelde dieren doorgaans compleet. Soms is ook het voorkomen van enkele insectengroepen en van de mossen en korstmossen aardig bekend. Maar van een belangrijke groep als paddestoelen is de kennis meestal incompleet. Dan is er nog de enorme diversiteit aan ongewervelden en micro-organismen. Als we alle soorten konden inventariseren, hebben we wel de biodiversiteit, maar nog niet het behoud. Daar moeten we opnieuw incasseren dat onze kennis van de ecologische bestaansvoorwaarden van de soorten gebrekkig is, laat staan van de sturende factoren van de ecosystemen op landschapsschaal. De conclusie is, dat we de terreinen niet in hokjes moeten stoppen want die zitten in ons hoofd. Een oplossing zou zijn, een

beheerkaart te maken zonder grenzen tussen de eenheden die zich in het gebied bevinden. Om het werk toch te plannen, kan per beheerdoel een kleur gekozen worden en daarmee vlekken getekend die ongeveer de ligging en de omvang aangeven. Dit bevrijdt dan tevens de uitvoerder van zijn angst voor kritiek op slordig werken. Maar uiteraard moeten ook zonder hokjes beheerdoelen worden gesteld.

Kies doelen gebiedspecifiek

Typen zijn wel een nuttig hulpmiddel voor het kiezen van de doelen. Door van een gebied te inventariseren welke typen er zijn, ontstaat een overzicht van de diversiteit aan levensgemeenschappen en ecosystemen in dat gebied. Het behoud van die diversiteit zal het beheerdoel zijn. Voor de inventarisatie geldt: hoe nauwkeuriger en completer, hoe beter. Inventariseren met behulp van een typologie die twintig eenheden voor de heide omvat levert dan meer informatie op dan als met twee eenheden wordt gewerkt. Het type waar de veldwaarnemingen bij zijn ingedeeld, geeft toegang tot de literatuur over de totale soortensamenstelling, de ecologische bestaansvoorwaarden en de biogeografische verspreiding. Het grote belang van typologieën voor het beheer is dat zij toegang verschaffen tot deze kennis. Die kennis vormt samen met de terreinkennis van het te beheren gebied, dus ook van de fauna en van de fysieke opbouw, het reservoir waar de beheerder zijn doelen uit kan putten.

Deze gebiedspecifieke benadering is arbeidsintensief, want verlangt een nauwkeurige inventarisatie van de levende natuur en een goed inzicht in de opbouw en de processen van de niet-levende natuur. Dat begint met een vegetatiekaart, een bodemkaart, een geomorfologische

kaart, een hydrologische kaart en gaat verder met informatie over atmosferische depositie, geluid- en lichtbelasting, broedvogels en tal van andere diergroepen. Daaruit wordt dan duidelijk welke organismen of ecosystemen gebonden zijn aan locaties waar zich specifieke terreincondities voordoen. Dit kunnen leemplekken zijn, kale stukken zand, vegetatiegrenzen, overgangen in een kwelzone, die te klein zijn om voor te komen in een doeltipe, maar van grote betekenis voor de kenmerkende biodiversiteit van het natuurgebied. Door zulke situaties te herkennen, en de betekenis te onderkennen, kunnen ze bewust tot doel worden gekozen. Het naar voren halen van de gebiedspecifieke kenmerken, is de best mogelijke bijdrage aan één van de hoofddoelen van het natuurbehoud: het behoud van de biodiversiteit. Het is overigens verrassend zoveel er op de werkvloer nog in orde komt, dank zij de veldkennis en het ecologische inzicht van de terreinmedewerkers. Op de Sallandse Heuvelrug bijvoorbeeld, worden tussen de open heide en het gesloten bos tal van grillige overgangen in stand gehouden, omdat die voor het Korhoen en de Nachtzwaluw van belang zijn. Hierover is onlangs bericht in *De Levende Natuur* (de Bruijn et al., 2005). De terreinbeheerder legt daarbij grote inventiviteit en hardnekkigheid aan de dag. Hij en wij allen worden beloond, want de vogels reageren goed. Maar rafelrand is geen doeltipe. Het dure beheer bekostigt hij uit wat hij over weet te houden op de beheerkosten van het bos en de heide. Terwijl het toch die twee vogelsoorten zijn, die bovenaan de Rode Lijst staan.

Literatuur

- Bal, D., H.M.Beije, M. Fellinger, R.Haveman, A.J.F.M. van Opstal & F.J. van Zadelhoff, 2001. Handboek natuurdoeltypen. Rapport Expertise centrum LNV nr 2001/020. Wageningen.
- Bruijn, O. de, P.H.A.M. Dirks, P.G.A. ten Den, T. Klomphaar & H.G. Verbeek, 2005. Twintig jaar strijd om behoud van het Korhoen op de Sallandse Heuvelrug. *De Levende Natuur* 106 (2): 50 – 57.
- Schaminée, J.H.J., E.J. Weeda & V. Westhoff, 1995. *De Vegetatie van Nederland. Deel 2. Plantengemeenschappen van wateren, moerassen en natte heiden.* Opulus Press. Uppsala Leiden.
- Schaminée, J.H.J., A.H.F. Stortelder & E.J. Weeda, 1996. *De Vegetatie van Nederland.*

Gradiënt van droog schraalland via droge heide naar vochtige heide en bos in Bergerheide in 1971.

Deel 3. Plantengemeenschappen van graslanden, zomen en droge heiden. Opulus Press. Uppsala Leiden.

Smidt, J.T. de, 1975. *Nederlandse Heidevegetaties.* Dissertatie Utrecht.

Zonneveld, I.S., 1994. Basic principles of classification. In: F. Klijn (ed.), *Ecosystem classification for environmental management.* Kluwer Academic Press, Dordrecht: 23 - 47.

Zonneveld, J.I.S., 1985. *Levend land. De geografie van het Nederlandse landschap.* Bohn, Scheltema & Holkema, Utrecht/Antwerpen.

Summary

The misunderstanding on biodiversity conservation in heathlands by means of nature target types.

Nature target types are a strong instrument to choose the best strategy for developing new nature that connects isolated nature reserves by means of an ecological network. This new nature development is done on arable land that often lies between existing nature. The targets chosen in a particular case are based

on the landscape ecological information of the location itself and on the vegetation ecological knowledge that is found in the relevant literature. Together they form the best available knowledge to choose the target that closest meets the aim to restore ecological spatial structure and function on that location. Unfortunately nature target types are also used in existing nature, as a management effectivity test. For that reason managers must focus on the species and factors that are mentioned in the manual, because the budget put at their disposal depends on reaching the target. Species and communities that do not fit in the description of the type, can easily be left out of focus. As a consequence important tributes to biodiversity can easily get lost, in particular when they depend on the complexity on landscape scale.

Dr. J.T. de Smidt
Nieuwezijds Voorburgwal 290-2
1012 RT Amsterdam
e-mail: j.de.smidt@freeler.nl